

Borgerlig och socialistisk freds rörelse 1889–1914

HÅKAN BLOMQUIST*

Södertörns högskola

Fredrik Egefur, *Gränslösa rörelser för fred 1889–1914: Aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*, Studia Historica Lundensia (Lund: Lunds universitet 2020). 382 s.

År 1889 till hundraårsfirandet av den franska revolutionen skedde flera internationella sammankomster i Paris, inte minst den stora Världsutställningen i maj. Men här samlades också i juni den "universella fredskongressen" med företrädare från fredsförbund i Europa och Nordamerika. Och en månad senare en socialistisk världskongress. Fredskongressen skulle efter ett par år ge upphov till den Permanenta Internationella Fredsbyrån med säte i schweiziska Bern som utvecklades till en paraplyorganisation för allt fler och växande fredsorganisationer i Europa och Nordamerika. Socialistkongressen grundade den Andra Internationalen, världsorganisationen för socialistiska arbetarrörelser, även här i första hand i Europa och Nordamerika, med fred och socialism på programmet.

Båda rörelserna växte kraftigt under den följande 25-årsperioden när de verkade mot militära rustningar och krig. Internationella Fredsbyrån samlade mot slutet av perioden kanske en miljon medlemmar under sitt paraply och Andra Internationalen över fyra miljoner medlemmar.

Men i augusti 1914 var det som om allt varit förgäves. Europas stormakter och allianssystem kedjereagerade in det mest förödande krig den moderna världen upplevt med bortåt femton miljoner döda och hela samhällens undergång.

Det här är ramen för Fredrik Egefurs avhandling om, vad han ser som, två olika sociala rörelser med på många sätt liknande målsättningar om fred och internationellt samarbete i stället för militarisering och krig. Men de hade, kan Egefur konstatera, olika ursprung och social förankring, skilda

* Docent i historia; fakultetsopponent

strategier och metoder, likaså olika samhällsvisioner. Medan vad han kallar den borgerliga freds rörelsen genom dess klassförankring och ideologiska inriktning, ytterst strävade efter ett internationellt rättssystem för nedrustning och skiljedom, handlade den socialistiska freds- och arbetarrörelsens antimilitarism om att avskaffa kapitalismen och uppnå socialismen som troddes lika med fred.

Syftet med avhandlingen är att undersöka hur och varför olika perspektiv på frågor om krig och fred diskuterades och hanterades av de två olika rörelserna på ett internationellt plan, under perioden 1889–1914 och att komparera de bådas inriktning med varandra när det gäller aktörskap, strategier och begrepp.

Förhoppningen är att på så sätt tillföra ny kunskap om den internationella fredskampens formativa period i en tid av nationalism och imperialism – och bidra till förståelsen av hur internationella sociala rörelser växte fram kring förra sekelskiftet med nya former för politisk kamp och opinionsbildning. Men här finns också en undertext att genom historiska lärdomar kanske bidra till vår egen tids fredssträvanden.

Sociala rörelser och begreppshistoria

För att kunna jämföra de båda rörelserna, som ju är väldigt olika både till politiska ambitioner, ideologisk bredd och social hemvist tar avhandlingen stöd från teorier om sociala rörelser.

Med hjälp av klassiska teoretiker på området, som Charles Tilly, Donatello della Porta, Mario Diani och Sidney Tarrow med flera vill avhandlingsförfattaren förstå Internationella Fredsbyrån och Andra Internationalen som två internationella, eller transnationella, uttryck för och kanalisering av två olika, breda och brokiga sociala rörelser mot krig. Det är de internationella organen, kongresserna och företrädarna som studeras.

Jämförelserna görs med inspiration från så kallade *entangled history* eller *histoire croisée* för att utröna hur aktörer, strategier och begrepp utvecklades i beröring med varandra eller längs egna vägar. För tolkningen av vad de båda rörelserna lade in i sina olika begreppsvärldar, tar avhandlingen stöd av Reinhard Kosellecks begreppshistoriska inriktning där erfarenhetsrum och förväntningshorisont får betydelse för hur politiska begrepp laddas med olika, gärna ideologisk, mening.

Undersökningen bygger på omfattande litteraturstudier och ett brett forskningsläge när det gäller freds rörelsens respektive arbetarrörelsens krigsmotstånd på internationell nivå under kvartsseket fram till första världskriget. För det har Egefur undersökt källmaterial från internationella kongresser som var årliga för freds rörelsen och lite glesare för Andra internationalen. Härtill kommer korrespondens mellan ledande personer, debat-

ter, resolutioner, pamfletter och Nobeltal. Flera av de ledande företrädarna för fredsrörelsen liksom Fredsbyrån själv erhöll Nobels fredspris.

Avhandlingen är upplagd på klassiskt manér med inledande syfte, frågeställningar, teori och metod, källor och avgränsningar, det hela följt av en bakgrundsteckning kring de internationella organisationernas historia, struktur, ledarskap, medlemsbas, ideologier och resurser. Därpå behandlas begreppens skiftande ideologiska laddning över tid. Hos den borgerliga fredsrörelsen, vilken började växa fram efter Napoleonkrigen, dominerade länge ett kristet fredsbudskap, som från mitten av 1800-talet började utmanas av ett mer sekulärt och efter hand liberalt fredsbegrepp med rötter i Upplysningstidens olika skolor. Från det kristna budskapets "absoluta pacifism" mot varje form av militärt våld framträdde en växande liberal tendens att företräda en mer "realistisk" pacifism där nationellt självförsvar accepterades. Det kristna inslaget bestod emellertid och, skriver författaren, framstår "som en av grundbultarna för rörelsens fortlevnad". Trots år av upprepade debatter antogs aldrig rätten till nationellt självförsvar av de internationella fredskongresserna.

Vad gäller den "socialistiska fredsrörelsen" fokuserar avhandlingen inte på dess fredsvision, som enkelt kunde formuleras "socialism", utan på förklaringar till moderna krig som ansågs ligga i det kapitalistiska systemets ekonomiska drivkrafter. Med den imperialistiska uppdelningen av världen och jakten på marknader och råvaror mot slutet av 1800-talet kom den förklaringsmodellen att bli allt mer central. Ifrågasättande av nationell försvarsrätt diskuterades inte alls av Andra Internationalen, framhåller Egefur.

Klass och kön

För aktörskapet och relationerna "inom fredskampen" fokuserar avhandlingen på kategorierna klass och kön. Den borgerliga fredsrörelsen bars i huvudsak upp av bättre bemedlade "good-doers" från medelklassen, men där Internationella Fredsbyrån med skiftande intensitet försökte vinna inflytande i arbetarklassen och knyta kontakter med den framväxande och allt starkare arbetarrörelsen.

Här nåddes efterhand en del framgångar. När vi kommer in i 1900-talets första årtionde ansluter sig ett stort antal olika arbetarorganisationer till Fredsbyrån eller till nationella fredsföreningar under paraplyet. En besvikelse över svårigheterna att vinna förståelse bland arbetarna var dock påtaglig. I ett av avhandlingens mer spännande kapitel skildras frustrationen över svaren på enkäter till franska arbetaraktivister som närmast hånar frågeställarna för hyckleri och borgerlig pacifism.

Annars var det just i Frankrike, där den socialistiska rörelsen var splittad och relativt svag, som fredsrörelsen och dess olika fredsföreningar vann

massanslutning. Den franske socialistledaren Jean Jaurés kom att gestalta en fredsinriktning som inte tycktes ligga långt ifrån fredsrörelsens.

Kontrasten utgjordes av Tyskland, där världens största socialistiska parti, SPD, inte alls deltog i landets lilla borgerliga fredsrörelse eller Fredsbyråns internationella fredskongresser. SPD präglades ideologiskt, menar författaren, av en ortodox marxism där varje samarbete med borgerlighetens företrädare ansågs oacceptabelt, det var arbetarklassen och endast den, som var bärare av fredsaktivismen genom sin socialistiska kamp mot den kapitalism som drev fram kriget.

När det gäller kön pekar studien på att kvinnor var välkomna i den borgerliga fredsrörelsen, inte minst i form av kvinnliga fredsföreningar och utifrån föreställningen om kvinnors särskilt moderligt vårdande och fredssinnade egenskaper. Även för den socialistiska kvinnorörelse som växte fram kring förra sekelskiftet stod fredskampen i centrum men åtminstone på internationell nivå, skedde inget samarbete med borgerliga kvinnliga fredsrörelser eller feminister. Klassfrågan låg här hindrande i vägen. Även på den socialistiska sidan kunde kvinnors specifikt fredliga omsorger genom modersrollen lyftas fram som viktiga för fredskampen.

Strategi och taktik

Strategi och taktik i fredskampen handlade för Fredsbyrån om ”upplysning och avskräckning” – i avhandlingen exemplifierat av Johan von Blochs stora beräkningar av det moderna krigets kostnader och Bertha von Suttners skildringar av krigets fasor. Till rörelsens strategiska arsenal hörde också att verka för internationella överenskommelser kring medling, skiljedom och nedrustning, diskussioner som kritiker ansåg gjorde fredsrörelsen tråkig och frågan om praktisk utformning av skiljedom till en ”albatross om halsen”. År 1899 tyckte sig Fredsbyrån se ett första positivt resultat av sin strävan genom den första Haag-konferensen om fred och rustningsbegränsningar. Men att Rysslands tsar Nikolai II fick öppna konferensen fördömdes av arbetarrörelsen som hyckleri att låta förtryckare stoltsera som fredsvänner.

Även den socialistiska fredskampen bedrev förstas förebyggande propaganda längs linjerna upplysning-avskräckning. Men här tillkom också folklig mobilisering genom massdemonstrationer och värnpliktsvägran, plus krav på skiljedom och folkmilis i stället för stående härar. Även frågan om generalstrejk och folklig resning, alltså revolution, i fall av krigsutbrott ställdes på dagordningen. Avhandlingen skildrar här de olika linjerna i arbetarrörelsen med företrädare som Jean Jaurés, Gustave Hervé, Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht.

Trots de radikala besluten på Andra Internationalens kongresser tycker sig Egefur se en alltmer pragmatisk inställning hos den internationella rörel-

sen där även det tyska partiet till sist inledde samarbete med den borgerliga freds rörelsen i frågan om internationell skiljedom.

Internationalismer och diskussion

För att just belysa denna förskjutning diskuteras likheter och skillnader mellan liberal internationalism och arbetarinternationalism samt dessas förhållande till imperialismen. Den borgerliga freds rörelsen präglades, menar författaren, av två typer av internationalism: den frihandelsvänliga ekonomiska liberalismen samt en republikansk nationalism som förespråkade nationernas frigörelse och självständighet. Från att ha betraktat imperialism som "den vite mannens börda" växte kritiken mot imperialism och kolonialism. För den Andra Internationalen utgjorde internationalism och internationell solidaritet rörelsens själva förutsättning. Men denna internationalism var inte villkorlös. När det handlade om "import" av strejkbrytare eller lågbetald asiatisk arbetskraft på USA:s västkust eller den så kallade galizierimporten till skånska betfält, kunde argumentationen vara öppet rasistisk mot "efterblivna raser". Och patriotism ställdes inte i motsättning till internationalism. Att Andra Internationalens syn på imperialismen skulle ha blivit mer positiv i början av 1900-talet till skillnad från dess tidigare antikolonialism avvisar Egefur. Däremot präglade en eurocentrerad vithet och "etnocentriska ideal av europeisk civilisatorisk överlägsenhet", även arbetarrörelsen.

Trots närmanden förmådde ingen av rörelserna att skrida till handling inför krigsutbrottet 1914. Andra Internationalens ledning manade till massdemonstrationer – och några sådana kom till stånd, även i Tyskland, men generalstrejk mot kriget utlystes aldrig. Fredsbyrån skickade telegram till regeringarna med krav på återhållsamhet, skiljedom och parlamentsdiskussioner.

Till avhandlingens resultat hör ett svar på frågan varför de båda rörelserna inte lyckades förena sina ansträngningar på internationell nivå mot det analkande storkriget. Trots närmanden i synen på orsakerna till krig och imperialism samt uppfattningen om internationell skiljedom och nedrustning, blockerades samarbete på internationell nivå av den skilda klassförankringen, de olika långsiktiga politiska målsättningarna och strategiska repertoarerna. På nationell och lokal aktörsnivå hade freds- och arbetarrörelsen på flera håll flätats samman men internationellt kunde de skilda världarna inte förenas ens när allt ställdes på sin spets. På var sitt håll överskattade de sin förmåga och sitt inflytande.

Fredrik Egefurs avhandling öppnar upp för många diskussioner; om sociala rörelser och deras relationer till institutionaliserade organisationer, om begreppshistoria och terminologi, *entangled history* och komparation,

källmaterial och tolkning. Kan breda sociala rörelser undersökas genom studier av internationella sekretariat och kongresser? Är "borgerlig" en rimlig karaktäristik av Fredsbyråns brokiga gräsrotsföreningar? Kunde inte sammanflätad historia hellre studerats med mer givande resultat på lägre nivåer, nationellt och lokalt? Vilka följder får avsaknaden av tyskt källmaterial på grund av språkbegränsning? Går det verkligen att hävda att arbetarrörelsen bröt med Upplysningens universalism när den hävdade sitt klassintresse? Eller att "skiljedom" stred mot den "ortodoxa marxismen", när kravet alltsedan Erfurtprogrammet 1891 skrivits in i socialdemokratins minimiprogram? Här finns också teman som inte fullföljs och frågor som lämnas obesvarade samt vissa svårigheter med att tukta det stora materialets disposition.

I en stor och övergripande undersökning som denna finns utrymme för flera invändningar och alternativa tolkningar – och så ska det vara. Att Egefur brottats med och besvarar dem uttrycktes inte minst under den dynamiska disputationen.

Sammantaget utgör Egefurs avhandling ett välskrivet, omfattande och uppslagsrikt arbete vars främsta resultat utgörs av en ökad kunskap om relationerna mellan den Permanenta Internationella Fredsbyrån och Andra internationalen under kvartsseklet fram till första världskriget.

Här får vi veta mer om hur diskussionerna fördes och övervägandena gjordes och, vilket är avhandlingens huvudtema, hur de båda rörelserna på internationell nivå tog intryck av varandra men också bibehöll avstånden i ideologi och praktik, tills storkriget var ett faktum. Till avhandlingens främsta meriter hör de empiriska avsnitten, i synnerhet kring Fredsbyråns ansträngningar att nå ut till arbetarklassen och den organiserade arbetarrörelsen, liksom det klasspräglade främlingskapet mellan dem.

Det hela är något att bita i för forskare som förhoppningsvis tar vid med att utreda hur nationella och lokala freds- och arbetarrörelser samarbetade eller flätade ihop sina ansträngningar i olika länder – medan hoppet ännu levde.